

Ювілейні дати

Олександр Ротач

«А МЕНІ ВВИЖАЄТЬСЯ ПОЛТАВА...» (Сторінки полтавського періоду життя Олексі Ізарського)

Найбільший мій страх – за Україну. Це – найболючіше. Незносна думка, що сама історія занесла меч над головою України. Що Україну стратять і поховають. Що на наших землях житиме Росія.
О. Ізарський, запис у щоденнику 31 грудня 1985 р.

Наприкінці серпня 2019 року виповнюється сто літ від дня народження українського письменника, літературознавця й перекладача Олексі Григоровича Мальченка, більше відомого під псевдонімом Ізарський, який він обрав, почавши друкуватися в повоєнній Німеччині. Але, незважаючи на такий «німецький» псевдонім (він походить від назви річки Ізар, що протікає через Мюнхен), письменник завжди залишався вірним рідному українському слову, українській культурі, милій серцю Полтавщині.

Більшу частину життя Олекса Ізарський провів у місті Лейквуді, що входить до Великого Клівленда в американському штаті Огайо. Жив він усамітно, разом із братом і матір'ю. На схилі літ у листі до Петра Ротача зізнався: «...я з породи антиколумбів і відчуваю себе найкраще дома. А як куди і з'їздив, то потім жалів, що це зробив. Почувався скрізь зайвим». Якось його приятель, письменник Василь Гайдарівський, запитав своїх численних знайомих про колегу Ізарського, але виявилось, що про нього ніхто не знав. А Олекса Ізарський був тоді вже автором багатьох літературних творів і критичних статей. Він наполегливо працював, за висловом А.-Г. Горбач, «не на сьогоднішній» й убачав «свій вклад в українську літературу з широких перспектив майбутності».

Перу О. Ізарського належать восьмитомова «родинна хроніка» про вигаданого персонажа Віктора Лисенка, у якій виразно відчутні автобіографічні мотиви, літературно-критичні нариси про Р.-М. Рільке, Й. Лятеба, М. Ореста та інших діячів культури, а також низка літературних рецензій, спогадів, уривків із власного щоденника, опублікованих у різних виданнях. Творчість Ізарського відразу привернула увагу критиків. Про його твори писали, зокрема, Володимир Державин, Юрій Лавріненко, Ігор Костецький, Ігор Качуровський, Анна-Галя Горбач, Іван Кошелівець, а в незалежній Україні одним із «першовідкривачів» Ізарського сучасному читачеві став полтавець Петро

*Олекса Ізарський. Серпень 1945 р.
Фото Барбари Зайдл-Герберц (Діссен-ам-Аммерзее)*

Ротач. Проте ґрунтовні, узагальнювальні дослідження творів «клівлендського самітника» відсутні й досі. На жаль, залишаються «білі плями» й у його життєпису. Тут ми робимо спробу більш детально дослідити перший, полтавський, період життя Олексі Ізарського.

Майбутній письменник народився в сім'ї Григорія Андрійовича та Любові Григорівни Мальченків. Дід Олексі, Андрій Мальченко, за фахом був агрономом і деякий час служив у Карлівці помічником управителя маєтку великої княгині Катерини Михайлівни Мекленбург-Стрелицької, онуки російського імператора Павла I.

*Подружжя Мальченків. Полтава, 23 травня 1918 р.
Фото М. Б. Фріденталя. З архіву О. Ізарського*

Карлівський маєток був значним. Після утворення Полтавської губернії (1802) він майже повністю опинився в межах Костянтиноградського повіту (лиш невеличка частина землі належала до Полтавського повіту). Крім самого містечка Карлівки, до маєтку входили слободи Попівка, Тагамлик, Ладиженка, Тишенківка, Маріїнполь, Хрестище, села Варварівка, Федорівка, Кирилівка, Мар'янівка, Нижня і Верхня Ланна, Климівка. За відомостями 1859 року, тут проживало понад 15 тисяч селян, а загальна площа земель сягала майже 100 тисяч гектарів. Першим володарем маєтку був фаворит імператриці Єлизавети Петрівни Олексій Григорович Розумовський, який отримав його в подарунок іменним царським указом від 30 квітня 1743 року. Після смерті О. Розумовського, яка настала 6 липня 1771 року, землі успадкував останній гетьман України Кирило Розумовський. Розумовські володіли маєтком до 24 лютого 1849 року, коли вдова Льва Кириловича Розумовського Марія Григорівна продала його великій княгині Олені Павлівні (до заміжжя – принцеса Фредерика Шарлотта Марія Вюртемберзька), дружині сина Павла I Михайла Павловича. 1856 року Олена Павлівна ініціювала та спільно з М. О. Мілютіним розробила план дій із визволення селян у Полтавській і суміжних губерніях, який затвердив імператор Олександр II. Зокрема, Карлівський маєток планувалося розділити на 4 самоврядованих товариства із власним судом. Їм передавалася шоста

частина землі з річною платою по 2 карбованці за десятину та з правом викупу ділянки з розстроченням по ціні 25 карбованців за десятину. Загалом діяльність великої княгині з ліквідації кріпацтва в Російській імперії дістала високу оцінку сучасників, а видатний правник О. Ф. Коні відводив їй роль «главной, и во всяком случае, первой пружины освобождения крестьян».

В 1873–1894 роках маєтком володіла донька великої княгині Олени Павлівни – велика княгиня Катерина Михайлівна, а потім він перейшов у власність її нащадків – герцогів Георгія Георгійовича та Михайла Георгійовича Мекленбург-Стрелицьких і принцеси Олени Георгіївни Саксен-Альтенбурзької. У ці часи управителем у Карлівці був Михайло Шейдеман, нащадок переселеного ще в катерининські часи німця, людина досить груба й нестримна. Часто густо у стосунках із підлеглими він використовував як «виховний засіб» свою відому всієї економії палицю. Але коли одного разу Шейдеман спробував провести таку «розмову» зі своїм помічником А. Мальченком, той полишив Карлівку й поїхав працювати до свого товариша Дмитра Федоровича Бурлюка, який у 1907–1914 роках був головним управителем маєтку графа О. О. Мордвинова на Херсонщині (нині село Чернянка Каховського району). Андрій Мальченко був натурою поетичною, любив природу, насамперед рідного краю, мріяв про врегулювання річок Орчика й Орелі й заліснення степової

*Григорій Мальченко. 20 листопада 1932 р.
Фото з архіву О. Ізарського*

південної Полтавщини, навіть майстрував скрипки. Сімейні розповіді про діда справляли неабияке враження на маленького Олексу, і не випадково, що, коли він пізніше в Полтаві почав займатися літературою, його першим, «пробним», твором став роман «Мій дід».

Бабуся Олекси по материнській лінії Євдокія народилася в сім'ї Луки й Анастасії Минівни Проценків. Батько її служив ветеринарним лікарем при управлінні Карлівського маєтку. «Ціле життя проїздив від економії до економії, – писав Олекса Григорович П. Ротачу. – Бричка подавалася йому о п'ятій ранку, а додому він повертався пізно ввечері, вночі...» Євдокія з юних років товаришувала з дочкою М. Шейдемана Олександрою й була дружкою на її вінчанні з Панасом Яковичем Рудченком (письменником Панасом Мирним), яке відбулося 16 квітня 1889 року в карлівській Успенській церкві. Як свідчив О. Ізарський, численні розповіді бабусі він

Паспорт Г. А. Мальченка. 1918 р.
З архіву О. Ізарського. Друкується вперше

запам'ятав на все життя, оскільки вони «були цікавішими від будь-якого роману». Пам'ятав він і спільні походи до полтавських кінотеатрів. Зокрема, у кінотеатрі «Рекорд» вони дивилися двосерійний фільм «Тарас Шевченко» – перший український біографічний фільм про поета, що вийшов на екрани 1926 року. Бабуся жила з ними до самої смерті, померла в Полтаві й упокоїлася на міському кладовищі в Розсошенцях.

Син Андрія Мальченка Григорій, який народився в жовтні 1887 року, теж став агрономом. Ще юнаком він затоваришував із Давидом Бурлюком-молодшим, майбутнім усевітньо відомим футуристом, і зберіг ці стосунки до кінця життя. Помер у день народження дружини, 11 серпня 1945 року в Німеччині, у Діссені-ам-Аммерзее, і через два дні був похований біля церкви св. Йоганна. Пізніше Олекса Ізарський згадав подробиці дня похорон батька у своєму щоденникові: «О восьмій ранку. Погода стояла райська. Сонце не світило, а стріляло. На цвинтарі коло церкви зібралася громадка моїх знайомих» (запис від 13 серпня 1984 року).

Мати майбутнього письменника Любов Григорівна (у дівоцтві Злотчевська) народилася 11 серпня 1899 року. У червні 1917-го вона закінчила V клас Полтавського жіночого епархіального училища. Серед її вчителів був і словесник Володимир Олександрович Щепотьєв. Мабуть, згадуючи розповіді

Паспорт Л. Г. Мальченко. 1918 р.
З архіву О. Ізарського. Друкується вперше

матері, О. Ізарський писав: «Він перший з учителів почав викладати українську мову й говорити з дівчатами по-нашому». Але подальшому навчанню щось завадило. Можливо, причиною стала матеріальна скрута родини, адже того ж літа, як повідомили «Полтавские епархиальные ведомости», за несплату рахунків з училища були відраховані Ангеліна (з IV класу) та Антоніна (з III класу) Злотчевські – сестри Люби. А можливо, були й особисті причини, адже

вже наступного року Любов вийшла заміж за Григорія Мальченка й разом із ним виїхала до Петрограда. В архіві О. Ізарського збереглися посвідчення громадян Української Держави, видані Григорієві та Любові Мальченкам 17 серпня 1918 року українським консульством у Петрограді. Там Любов Григорівна деякий час навчалася на Бестужевських курсах. У листі до І. Качуровського О. Ізарський згадував: «...мама любила медицину. Їй студіювала гінекологію в Петрограді. Інститут Отто, приватний колись. У великих російських гінекологів Вербова й Снегирьових, чоловіка й жінки, милих старих людей уже в той час...» Цікаві подробиці тогочасного життя батьків письменник залишив у своєму щоденнику: «Щодо Анатолія Фед[оровича] Коні: мій батько був з ним давно знайомий. У 1918 році також моя мати була представлена старому правнику й письменникові – на лекції в голодному Петрограді. У нас розповідалося, не без гумору, як після цієї лекції мої батьки поверталися

*Климівка. Дідів ліс. 1937 р.
Фото з архіву О. Ізарського*

додому в переповненому трамваї, тато висів на сходах... І чув, як у нього вирізали кишеню з гаманцем. З бандитом відбувся навіть коротенький діалог». Незабаром родина повернулася в Україну.

Протягом усього життя в Олексі з матір'ю були особливо теплі й душевні стосунки. Через багато років, уже після її смерті (Любов Мальченко померла 14 січня 1988 року в американському Клівленді), О. Ізарський писав І. Качуровському: «Що для мене значить смерть мами, ніхто не може собі уявити. Бо ніхто не знав, якими близькими ми були, як багато в нас було спільного у “фізиці” й психіці. Та й прожили життя ми разом <...>. За кілька днів перед смертю вона сказала мені, в лікарні, як вона любить нас обох (тобто Олексу і його брата Бориса. – О. Р.)... Ця мовчазна сцена була прекрасна й жахлива одноразово».

Про інших рідних і близьких О. Ізарського відомостей обмаль. У листах і щоденникових записах він згадував брата Луки Проценка, який викладав у Дворянській гімназії. Сестра Євдокії Луківни жила з

*На відпочинку в Климівці. 24 липня 1937 р.
Фото з архіву О. Ізарського*

Родина Мальченків. Климівка, 24 липня 1937 р. Фото

дітьми в Костянтинограді (нині це Красноград, район Харківської області). Одна із сестер матері вчителювала в селі Польовій під Харковом (нині

Дергачівського району), інша – Софія – жила в Полтаві у власному будиночку по вул. Паризької комуни (колишня Дворянська, а нині Пилипа Орлика), 12, і з нею Любов Григорівна підтримувала обережний листовний зв'язок і за радянських часів. У січні 2000 року О. Ізарський сповіщав П. Ротача: «Померли уже мамині сестри. Серед них наша найдорожча Софія, вона виростала з нами по смерті нашого діда, маминого батька. Вона була наче наша з Б[орисом] сестра. Вже немає. Лежить уже у Розсошенцях».

У всіх довідниках місцем народження О. Ізарського завжди зазначалася Полтава. Та й він сам не заперечував проти цього. Проте вже після смерті письменника, коли його друг і розпорядник Володимир Рінг-Сухий переправив частину архіву й бібліотеки до Полтави Аллі Ротач, вдові Петра Ротача, серед різних родинних документів і фотографій була знайдена еміграційна картка, яку 28 липня 1951 року у Клівленді заповнила мати письменника. У ній Любов Григорівна Мальченко повідомляла, що обидва її сини народилися в селі Климівці на Полтавщині: 30 серпня 1919 року – Олексій («Алех»), а 14 березня 1924 року – Борис. Мальовнича Климівка (нині це село Карлівського району), що розташувалася на лівому березі річки Орчика, правої притоки Орелі (чи не тут зароджувалися мрії Андрія Мальченка?), на завжди залишилася в серці хлопчика. Там родина проводила літні місяці в 1930-х роках.

Раннє дитинство й перші шкільні роки Олекса провів у Карлівці. Звідси він здійснив першу самостійну («без дорослих») подорож, про яку пам'ятав усе життя, – у село Ланну, «до тітки Тоні в гості» (запис у щоденнику 1980 року). Потім родина перебралася до Полтави й оселилася в самому центрі. «Я виріс на вулиці Гоголя, – згадував О. Ізарський у листі до П. Ротача, – до школи на Стрітенській лазив через паркан, на Жовтневій (нині Соборності. – О. Р.) моя територія до Котляревської, хоч Корпусний парк то теж моя земля, а з другого боку – мої парки, Малопетровський і Соняшний, і мій музей... Оце осердя Полтави зовсім моє». Любов до міста свого дитинства залишилася на все життя. У січні 1976-го письменник занотував у щоденнику: «...а мені ввижається Полтава. Найчастіше пригадую Стрітенську: іду до Йоганни Олександрівни, іду до Зої Яківни... Ранки пригадуються, пообіддя, вечори й ночі. Батьківщина». Опис Стрітенської вулиці тих часів (тоді вона мала назву Комсомольської) залишив Ілля Розенфельд – інший полтавець, майже одноліток Мальченка, котрий мешкав на ній неподалік. В автобіографічній повісті «На берегах ріки дитинства», першій частині спогадів «У дзеркалі пам'яті», він писав: «Уздовж обох її сторін тягнуться невисокі й дуже густі кущі акації, стоять каштани, тополі й дикі маслини, на проїзній частині – бруківка, а на

тротуарах лежать квадратні плити, які колись були білими. У багатьох місцях вони тріснули, зламалися, просіли й перекошилися, зі шпарин між ними проросли бур'ян і кропива. Але й такі тротуари в місті не повсюди, а тільки в центрі. Лише на Жовтневій вулиці тротуари у нас асфальтовані. Але там вони віднедавна, з літа 1933 або 1934 року» (переклад наш).

Пам'ять О. Мальченка-Ізарського зберегла більш поетичні картини тогочасної Полтави. У листі до П. Ротача він ділився своїми відчуттями: «А в моїй пам'яті Полтава впорядкована... як сторінки альбому. Точні знімки незчисленних куточків міста. Це часто буває в мене вікно в крамниці, як-от в музичній крамниці на Олександрівській, за музичною школою, або книжкова крамниця на розі Ол[ександрівської] й Котляревської, там мама купила мені декілька дитячих книжечок. І я на все життя запам'ятав обличчя продавця. Як дружньо прощався він з нами, відчиняючи нам двері... А якого грека, діда, пам'ятаю, що чистив взуття на розі моєї Гоголівської вул. й Жовтневої. Пам'ятаю сухі двері гаража на тому розі. Пам'ятаю, який ошелешений я був, як зайшов до цеху в друкарні на моїй-таки Гоголівській. Там працював батько мого шкільного товариша...»

Будинок по вул. Гоголя, 7 у Полтаві. 2014 р. Фото О. Ротача

Вулиця Гоголя (Гоголівська), на якій оселилися Мальченки, до 1906 року мала назву Іванівська. До революції більша її частина була заселена єврейською общиною. У будинку № 7, у якому родина Мальченків займала на другому поверсі квартиру № 14, колись розміщувалася приватна хірургічна клініка, а їхнє помешкання було операційною. Вікна її виходили у двір. Після Другої світової війни будівля стала нежитловою: спочатку її займав обласний суд, а сьогодні – Полтавський факультет Київського інституту культури. Неподалік була Велика хоральна синагога (Гоголя, 10), будівля якої в 1930-х роках використовувалася як КПК – клуб промислової кооперації («з доброю бібліотекою»), за свідченням О. Ізарського; нині це обласна філармонія), а поруч неї – будинок рабина

(Гоголя, 8; переданий під житло) та синагога Міснадим (Гоголя, 12; реконструйована під кафе). Як зауважував О. Ізарський, жили вони зовсім близько від доктора Дараганова, який був «їхнім» лікарем до самої смерті. «А до нього був “нашим” і його батько, фельдшер». Можливо, йшлося про Миколу Костянтиновича Дараганова, який 1916 року жив у будинку по Гоголівській, 3.

Будинок колишньої школи № 15 по вул. Стрітенській, 20 у Полтаві. 2014 р. Фото О. Ротача

Серед мешканців будинку № 7 українців було мало. «В коридорі була тільки одна українська родина, навіть у домі, – згадував О. Ізарський. – Ще двірник жив у підвалі наш». Вікна квартири Мальченків виходили на подвір'я, і з них було видно п'ятнадцяту школу, у якій навчалися Олекса і Борис. Колись це був особняк генерала Петраша, а після більшовицького перевороту будинок пристосували під навчальний заклад. І сьогодні будівля по Стрітенській вулиці, 20 продовжує служити дітям – у ній розміщується спеціалізований навчально-виховний комплекс № 26 «Перші кроки». Вона залишається «острівцем» старої архітектури, довкола якого виростають багатоповерхівки. У часи навчання братів Мальченків поруч школи (вул. Стрітенська, 18) стояв симпатичний одноповерховий житловий будинок, типово «обличчя» полтавської забудови початку ХХ століття. У вересні 2016-го його безжално знесли. Ще раніше щезли «сусіди» з іншого боку колишньої школи, звільнивши місце для елітного житлового комплексу.

До своєї улюбленої школи, як згадував О. Ізарський, він завжди ходив навпростець: «Відхилив дошку в парканові й опинявся на шкільному подвір'ї». Хлопчик ізмалечку любив читати, учився з охотою. Отож і не дивно, що багато хто з учителів ставився до нього з особливою симпатією, давав читати книжки з особистих бібліотек, заохочував до занять літературою. З надзвичайною теплотою згадував О. Ізарський учителя географії Миколу Григоровича Максимова. За фахом Максимов був філо-

логом, учнем українського мовознавця й літературознавця Д. М. Овсяннико-Куликовського, котрий хотів залишити його при Харківському університеті. Але, за свідченням О. Ізарського, «той рвався “в народ”, у народні вчителі. Про що дуже потім жалів. Потім він довго жив в Італії, був домашнім учителем у відомій російській сім'ї (ідеться про родину графа Бутурліна. – О. Р.). Так-от – з ним у мене й була дружба. Він мені розповідав багато такого, про віщо небезпечно було говорити. У нього я брав книги для читання» (з листа до П. Ротача). Серед прочитаних книжок, пригадав Ізарський у щоденнику в квітні 1980 року, був і «товстезний том: “Історія Бельгії”. Маса сіреньких фотографій». В іншому листі до П. Ротача знаходимо яскраву замальовку: «Раз ішов я через Малопетровський парк і раптом помітив на лавочці, що перед пам'ятником Шевченка, перед музеєм, мого дорогого Миколу Григоровича Максимова. Я підійшов до нього, а він читає. І посміхається. Побачив мене й раптом розреготався... Він <...> читав Н[ечуя]-Л[євицького]! І ми так поговорили... Залишилося дещо з тієї розмови на ціле життя».

Французьку мову О. Мальченку викладала Наталія Олександрівна Ветвеницька. Жила вона, за свідченням О. Ізарського, на Хрестовоздвиженській (згодом Кірова, нині Василя Кричевського) вулиці, «майже насупроти дому Капельгородського» (будинок письменника мав № 24). Рід її походив із Полтави, дівоче прізвище було українське. Ветвеницька народилась у Санкт-Петербурзі й до двадцятого року життя, коли померла її мати, не знала свого українського коріння. Згодом вона вийшла заміж за викладача-словесника, пушкініста, з 1911-го року – таємного радника Петра Івановича Ветвеницького. Тривалий час Н. Ветвеницька була секретарем Бестужевських курсів, одного з перших жіночих вищих навчальних закладів Росії. Складена нею «Памятная книжка окончивших курс на С.-Петербуржских высших женских курсах. 1882–1889 гг., 1893–1903 гг.» мала кілька видань (4-е вийшло 1903 року в С.-Петербурзі). У революцію Ветвеницька, як писав О. Ізарський у листі до І. Качуровського, «вийшла зі своїм “номінальним” чоловіком до Полтави. Насправді вона була неофіційною дружиною акад. С. Ф. Ольденбурга. <...> Вона перекладала з французької мови. І знала особисто багатьох фр[анцузьких] письменників і поетів, мала книги багатьох з них з автографами. Серед них і Р. Роллана. До речі, вона розповідала мені, як її друг, ред[актор] “Іст[орії] зах[ідно]-евр[опейської] літератури”, Ф. Батюшков привіз із Франції новинку – Кола Брюньон, і як він потім перекладав її на російську мову. Він і вона. Вдвох». Не виключено, що 1918 року Ветвеницька познайомилася з Любов'ю Мальченко на Бестужевських курсах у Петрограді й підтримувала дружні

зв'язки з нею, переїхавши в Полтаву. Отож, саме Наталії Олександрівні юний Олекса неодноразово читав у парку біля Центрального пролетарського музею Полтавщини (нині краєзнавчий музей імені Василя Кричевського) свої французькі вірші (як згадував О. Ізарський, це відбувалося на тій самій лавочці, на якій він зустрічався з М. Максимовим). Іншою його вчителькою іноземних мов у школі була дружина Максимова, яка викладала німецьку й французьку мови.

Узагалі навчання дітей іноземних мов у родині Мальченків приділяли багато уваги. Олекса з дитинства, крім французької, опановував і німецьку мову. Займалася з ним Йоганна Олександрівна Філіппсон, яка жила в колишньому будинку лікаря Івана Георгійовича Харечка на розі Стрітенської та Шевченківської вулиць. Борис Мальченко змалку брав уроки німецької мови у дружини Григорія Ротмістрова, який до революції завідував статистичним бюро Полтавського губернського земства, а в 1913–1918 роках очолював у Полтаві Український клуб. Родина Ротмістрових, що мешкала неподалік на Стрітенській вулиці («над самим урвищем!», за висловом Ізарського), була в приятельських стосунках із Мальченками. «У моїй полт[авській] бібліотеці книжкові полиці були від Ротмістрових, – ділився спогадами О. Ізарський із П. Ротачем. – Русов! Моя симпатія з юних років. А він, вони, бували у наших приятелів Ротмістрових. <...> Ротм[істрови] і їхня сусідка Нат[алія] Юр[іївна]!!! Та це ціла історія!» (Наталія Юріївна, прізвище якої Олекса Григорович так і не згадав, мала в Ротмістрових окрему кімнатку з письмовим столом і ліжком. Вона була приятелькою Н. О. Ветвеницької).

Запам'ятав Олекса Мальченко і шкільну вчительку музики – піаністку Зою Яківну Лебедеву: «Родом вона була напівукраїнка, напівполька (вона допомагала в одній з бібліотек і тому приносила додому коштовні польські видання, головне з історії Польщі) і виросла вона в Херсоні. В їхньому театральному домі бував Кропивницький і ціла компанія українських акторів. В її бібліотеці були навіть видання херсонських поетів-дилетантів, часто – офіцерів... А крім того, були річники рос[ійської] Музыкальної газети і т. д. От було мені цікаво і говорити з цією бабушенцією, і розглядати її книги, альбоми (найбільше італійського мистецтва)» (із листа О. Ізарського до І. Качуровського). Покійний чоловік Лебедевої, учитель-словесник, «приготував до друку свою історію рос[ійської] літератури. Революція перебила його плани. Я брав його історію з писемного столу, його ж» (там само). Зою Яківну, згадував Ізарський, він відвідував щотижня: «У неї я позичав книги. Вона розповідала мені про український дореволюційний театр, бо її батько, вони тоді

жили в Херсоні, товаришував з корифеями нашого театру. Розповідала мені також про деяких російських письменників, що бували у них у домі. Найбільше про Потапенка» (з листа до П. Ротача).

Одного разу Олекса відвідав учителя української мови галичанина Вашківа, який жив на Бабичівці. Зберіг пам'ять і про Анастасію Іларіонівну Тригуб із Павленок, яка багато років викладала хімію та фізику й була завучем школи.

Ще зовсім маленьким хлопчиком Олекса почав учитися гри на скрипці в музичній школі, що знаходилася тоді на розі вулиць Олександрівської (нині Соборності) та Котляревської. На схилі років О. Ізарський писав П. Ротачу: «Жаль мені, що моєї музичної школи вже немає в Полтаві. Я її любив. А вона була музична: відчинялися важезні двері, й на мене линули хмарками звуки, найдужче рояля. Усе мені там подобалося. Навіть сива бабуся в канцелярії». І ще спогад: «Моїм учителем там був Ільїн. Він же був і нашим сусідом, – жив у гарному будинкові на розі Гоголя й Олександрівської вулиць. – Отже я бігав зі своєю скрипочкою до цієї школи кілька років. Брав, між іншим, і приватні уроки в того ж Ільїна». Навчаючись у школі, бував Олекса й у педагогічному інституті (сьогодні це – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка), де залюбки слухав лекції Володимира Степановича Оголевця з історії світової музики: «Оголевець! Це була моя симпатія в юнацькі роки. Я прослухав серію його лекцій про Чайковського в залі педінституту. Причому сам професор ілюстрував свої слова на роялі. Я знав, що він напам'ять знав Хаджі Мурата...» (з листа до П. Ротача). Любов до музики залишалася в Ізарського на все життя. Багато записів у щоденнику з переліком важливих справ за день закінчуються згадкою про вечірній домашній концерт, коли брати з мамою збиралися в залі на першому поверсі їхньої клівлендської оселі й слухали радіо або платівки із записами творів улюблених композиторів. Звучали Моцарт, Гендель, Бетховен, Шуберт... А на папері залишалися емоційні відгуки: «Пізно ввечері прослухав Сьому симфонію Ф. Шуберта. Це грона свіжості. Така соковитість!» (вересень 1964 р.).

Загалом, як свідчив О. Ізарський, у дитинстві він був дуже переважаний: «Не мав часу коли і в небо глянути, аби “пофуцати” з хлопцями: у нашому класі дуже популярним був футбол». Тож і не дивно, що шкільних друзів Олекса мав небагато. Одним із них у молодших класах був Іван, батько якого працював у друкарському цеху на вулиці Гоголя. У листі до П. Ротача О. Ізарський згадував: «...цей Іван раз ударив мене в щоку, бо я “якось” глянув на його приятельку Ніну Соколову... Я ж тоді ударив його в ніс, і з носа побігла кров. Кінчилась же наша дружба тра-

гічно: Іван потонув у ставку в Горбанівці. Я прийшов прощатися з Іваном, а він лежить на столі. Мати Іванова кинулася мене обіймати і цілувати. Уся в сльозах. Вся школа проводжала Івана на цвинтар».

Усі юнацькі захоплення О. Мальченка переважала любов до літератури. Для читання завжди знаходився час. Книжки були різноманітні за жанрами, стильовими особливостям, їхні автори представляли різні національні культури. Юнак любив аналізувати прочитане; записуючи свої думки у щоденник, намагався вбирати в себе все, що, на його думку, могло згодитися в подальшій творчій роботі: «Я з дитинства не думав ні про віщо, – тільки про літературну працю». Це розуміли далеко не всі однокласники: «В школі менше захоплювалися моїм мало плідним нахилом філософувати: вийняток становили кілька дівчат», – писав О. Ізарський.

*Олена (Ляля) Дмитрівна Фролова. Полтава, 1991 р.
Фото з архіву О. Ізарського*

Вірним товаришем Олекси стала його постійна сусідка по шкільній парті Галина Господарчук. Вони були однолітками (Галя народилася 15 листопада 1919 року). Мати дівчинки Ніна Іванівна Наркевич (уроджена Любинецька) разом зі своїм другим чоловіком працювала в будівельному інституті (нині Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка): вона, хімік за фахом, – у лабораторії, він – викладачем. Сім'я мешкала поблизу Березового скверу. Батько Галини, Степан Господарчук, жив у Харкові. Одного разу Олекса навіть відвідав його й познайомився зі зведеною сестрою Галини. Дружба з Галиною тривала все життя. Після закінчення Другої світової війни доля звела їх на американському континенті: Ізарський опинився у США, а Галина ван де Лагемаат, одружившись із голландцем, переїхала до Канади разом із матір'ю. Вона багато років викладала українську й російську мови в Карлтонському університеті в Оттаві й пережила свого друга на сім років (померла 3 січня 2014 року).

Інша доля спіткала сусідку і шкільну приятельку Олекси Лялю Фролову. Вона народилася 30 травня

1919 року. Її батько був росіянином, одним з очільників полтавських есерів, і помер від сухот у в'язниці ЧК. Мати, українка, померла в молодому віці, і Лялю виховувала материна приятелька, яка мала ще й двох власних доньок. О. Ізарський писав: «...з Лялею я ніколи не говорив про її батьків, це могло її налякати...» (з листа до П. Ротача). Юний Олекса став першим коханням Лялі, і це почуття вона зберегла до кінця свого життя, так і не вийшовши заміж. Не був ніколи одруженим й Ізарський. Після закінчення війни Олена Дмитрівна Фролова працювала бібліотекарем у полтавській школі № 10. Саме там з нею познайомилася учениця старших класів Алла Клименко, майбутня дружина письменника Петра Ротача. Пізніше їхні зустрічі відбувалися в літературно-меморіальному музеї І. П. Котляревського, де Алла Олександрівна пропрацювала з 1953 року аж до виходу на пенсію в 1985-му.

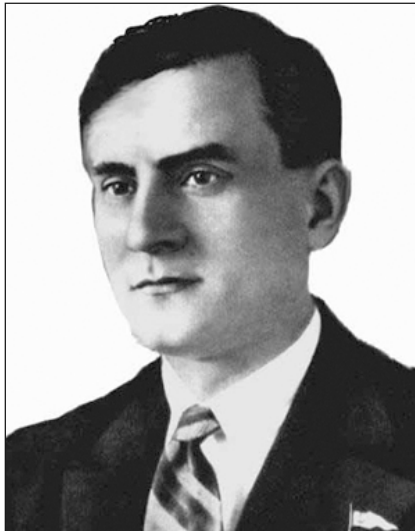
Страшні роки Голодомору зачепили й Полтаву. Якось у листі до І. Качуровського Ізарський зізнався: «Моя сім'я добре голодувала. Нас підтримала родичка, що народилася й жила в Ленінграді. Двічі на тиждень ми отримували по дві маленькі хлібинки... Хліб з Ленінграда!»

У середині 1930-х років Олекса часто спілкувався з керівником літературного гуртка при Палаці піонерів, молодим письменником Федором Кравченком, який публікував свої твори під псевдонімом Теодор Орісіо. «Я заходив до нього з гуртом “колер”, дітлахів літературного гуртка, – згадував О. Ізарський. – Пам'ятаю його дружину: вона лежала в ліжкові, хворіла – швидко померла». Одного разу Ф. Кравченко познайомив юнака з харківським письменником Миколою Трублаїні. Пізніше у спогаді «Напередодні», підписаному псевдонімом «Олекса Погар» і вміщеному в мюнхенському журналі «Арка» (ч. 5 за листопад 1947 р.), О. Мальченко писав: «Трублаїні мені подобався. Вночі я водив його Петровським садком і попід величавим полтавським музеєм. Хотілося похвалитися Полтавою. Він по-дружньому клав руку на мої плечі й слухав мої переклади, мої плани.

Сльози людські, о, сльози людські,
Ллетесь ви рано і пізно вночі,
Ллетесь забуті, ллетесь незнані, –

декламую я, а він поглядом міряє ширину пішохода, помовкує. Згадка про елегантного і милого Трублаїні довго потім радувала мене».

Згодом Олекса почав займатися в літературному гуртку, створеному при Полтавській центральній науковій бібліотеці (з 1937 р. – обласна бібліотека для дорослих, нині обласна універсальна наукова бібліотека імені І. П. Котляревського). З 1934 року бібліотека розміщувалася в приміщенні колишнього Земельного банку на проспекті Келіна (нині Першо-

*Федір Кравченко. Фото**Микола Трублаїні. Фото**Пилип Капельгородський. Фото*

травневий проспект). Гурток очолював відомий письменник, працівник газети «Більшовик Полтавщини» Пилип Капельгородський. Ось як згадував пізніше О. Ізарський обставини знайомства з ним: «В кутку просторої квадратної кімнати з натертою паркетною підлогою, полицями книг аж до стелі й білим бюстом Гомера стояли більярдного типу стіл і півколом ряди стільців аж до відкритих на балкон скляних дверей. Крізь них до кімнати заглядали верхів'я беріз і густі ялини, виглядав фасад музею. Я зайшов до кімнати саме під час читання новели кимсь із гуртківців. В ту мить з-за столу підвівся Капельгородський, на вигляд людина років п'ятдесяти, в дбайливо випрасуваному поношеному вбранні, рудавій сорочці й дрібним вузликом зав'язаній краватці, і попросив передати мені стільця. Поруч мене сиділи юнаки й літні вже люди. Вони почували себе спокійно, часом весело. А в мене перед очима мерехтіло півколо незнайомих облич, вривалась в пам'ять постать письменника з впалими грудьми, жилавою шиєю, непривабливим, вилицюватим, жовтявим, помітно перекосеним лицем та допитливими рішучими очима. Він безнастанно протирав хусточкою почервонілі очі й червону пляму на переніссі, від металевої оправки окулярів. Через годину мій вздовж згорнений блакитний зшиток з каліграфічним написом «Серед степів. Шкіц» та, звичайно, повним підписом був уже в письменниковій течці, а я збігав мармуровими сходами бібліотеки на бульвар і підсвідомо пробував відтворити милу, добру посмішку Пилипа Йосиповича, допитливий, про себе оціночний його погляд. Посміхався, що от, мовляв, мої писання беруться так все-рйоз... На рідне місто осідали міриади легких пилюнок сутінків і ховали від мене теплий, щасливий, неповторний день літа року 1936».

Це знайомство стало визначальним для літературної долі О. Мальченка. Капельгородський першим звернув увагу на здібності юнака і став його добрим

порадником. Багато годин вони проводили в розмовах, гуляючи парками й околицями Полтави. «Капельгородський сказав мені, хлопчикові, що я маю справжній літературний хист. І багато говорив про читання й писання. Давав мені для прочитання книги, про які ми потім говорили, спершу я, а потім він... Він громив мої безпідставні думки. Раз ми говорили, гуляючи за Інститутом... благородних девиц, так про роман Микитенка... І він мені сказав, що я в книзі побачив лише те що в ній найгірше, а не побачив я цінного – нову тематику для нашої літератури, отих вуркаганів... Що треба розуміти, що є гарний штамп в літературі, а що є новим, що збагачує письменство...» (з листа О. Ізарського до П. Ротача). Часто Олекса після занять літературного гуртка проводив Пилипа Йосиповича додому, згодом став бувати в нього: «В просторій, низькуватій кімнаті з дешевими меблями збирались вечорами, сюди з'їздилися численні друзі П. Й. Капельгородського. <...> Багато щасливих вечорів провів в цьому мешканні також я». Спеціально для Капельгородського Олекса почав писати свій перший роман «Мій дід». Письменник схвально оцінив показану йому половину твору, за його оцінкою, це можливо було друкувати. «Тоді я швиденько дописав роман, – згадував О. Ізарський. – І Капельгородський сказав: Ні. Ви ще молодий, зелений. Що поспішати з писанням великої книжки мені ще не треба». Цей рукопис, разом з іншими юнацькими літературними спробами О. Мальченка після від'їзду родини на Захід залишився в Полтаві: «Ми так вискочили з Полтави, що мені було не до рукописів» (з листа до П. Ротача). Невблаганний час не зберіг нічого. Любов Григорівна хоч і листувалася із сестрою Софією, але про такі речі питати не наважувалася.

Ще в дитинстві Олекса став «своїм» у садибі В. Г. Короленка, де 1940 року було відкрито літературно-меморіальний музей письменника. Юнаком

опікувалася колишня секретарка Володимира Галактионовича Ганна Леопольдівна Кривінська. «Вона показувала мені багатства короленківського архіву й бібліотеки, – писав О. Ізарський П. Ротачу. – Там я вперше побачив, у коридорчикові перед кабінетом, фоліанти Костомарова на нижній полиці...»

Г. Л. Кривінська (1876–1944) була в місті знаковою особистістю. Дочка полтавського адвоката, вона закінчила місцеву Маріїнську жіночу гімназію, слухала лекції з історії, філософії та літератури в університетах Берліна й Лозанни, володіла французькою й німецькою мовами, перекладала твори західноєвропейських письменників для журналів «Русское богатство», «Мир Божий», писала художньо-біографічні нариси, які друкували такі солідні видання, як «Северные записки», «Русская мысль». На початку 1900-х років вона близько зійшлася з родиною В. Г. Короленка. Після революційних подій 1917 року працювала в різних громадських і культурних установах Полтави. 1922 року брала участь у розборі, систематизації та описі архіву Короленка, опублікувала спогади «Владимир Галактионович у германських властей в Полтаве». Готувала до друку, редагувала, складала примітки до низки видань творів письменника, пізніше стала науковим працівником літературно-меморіального музею В. Г. Короленка в Полтаві. Завдяки спілкуванню з Г. Кривінською в юного Олекси зростала любов до літературної й архівної праці, він із захопленням пізнавав творчість Короленка й особистість великого гуманіста. І через багато років, на початку нового століття, О. Ізарський у листі до П. Ротача свідчив: «Усе цікаве мені, що стосується Короленка та його сім'ї і сестер Кривінських. У мій час одна з них була вже хвора, а Анна Леопольдівна була моєю “приятелькою”...»

1937 року Олекса Мальченко закінчив середню школу. Він мав велике бажання продовжувати освіту й давно обрав собі фах. П. Капельгородський не радив йому їхати вчитися до Києва, уважав недоречним витрачати творчу енергію на перекладацтво (а таке бажання в юнака з'явилося – недарма ж він опановував дві європейські мови!), пропонував зосередитися на вдосконаленні власного літературного стилю. Але Олекса вирішив по-своєму й того ж року вступив на філологічний факультет Київського університету. У його пам'яті назавжди збереглося їхнє прощання: «“Треба б піти тобі в журнал”, – казав Пилип Йосипович в нашу останню зустріч бурхливого осіннього дня 1937 року, ловлячи надуті, як вітрила, поли пальта, тільки накинута на вигнуту роками праці спину, й ступаючи з ноги на ногу, щоб калоші не в'язли в глиняному багні Дворянської вулиці. А вітер кидав в його лице краплі дрібного дощу, валив з ніг...»

У Києві О. Мальченко поселився в університетському гуртожитку на Новопавлівській вулиці (із 1961 р. вона носила ім'я Юрія Коцюбинського, а з 2015 р. – Володимира Винниченка). Юнак хотів спеціалізуватися у французькій літературі XIX століття й незабаром став улюбленим учнем Степана (Стефана) Володимировича Савченка, професора романської філології й завідувача кафедри університету. Той був відомим перекладачем, редактором десяти томного видання творів Гі де Мопассана українською мовою (1927–1930) та збірки перекладів «Французькі класики XVII століття» (1931), автором вступних статей до українських видань творів А. Франса, Р. Роллана, Ж. Бедьє та ін. Якось О. Ізарський зауважив щодо листівки з фотографією пам'ятника Т. Г. Шевченку в парку біля університету, надісланої йому Аллою Ротач: «Цей розбитий парк перед університетом бачив я ранком, вдень і вночі. Виглядав на нього (й Тараса Григоровича) з найближчого від мого столу вікна в моїй фундаментальній, фундаментальній бібліотеці університету, де я роками працював за столом мого професора, мого вчителя Степ[ана] Вол[одимировича] Савченка. <...> До речі, тут, в Америці, недалеко від мого столика стоїть томик вибраних статей Степана Володимировича (з його портретом), виданих у 1975 році Вищою школою, з передмовою учениці Савченка Т. Якимович. Людини, між іншим, мені теж дуже приємної. Я слухав її курс також...»

Одночасно увагу О. Мальченка привертає німецька література, зокрема творчість і особистість Р.-М. Рільке. Він починає перекладати німецьких авторів українською мовою, бере участь у різних літературознавчих конференціях, 1940 року публікує першу наукову розвідку «Лев Толстой і Мопассан».

І в листуванні, і у щоденникових записках О. Ізарський згадував багатьох своїх викладачів. У липні 1955-го він занотував: «О. Смотрич розворушив у мені Київ: мій латиніст [В. Ф.] Субоч, приятель, м[іж] і[ншим], з царських часів мого вчителя М[иколи] Г[ригоровича] М[аксимова]. Професор був – “іронія в іронії”. Могутня, костиста голова, лиса на 120 відсотків. Свіже обличчя з червоними жилками. Маскувався вдень і вночі. Прикидався простакуватим і безпосереднім. Міг здатися також придуркуватим. – У Голосіївському лісі я зустрів його з молодою й гарною дівчиною. Мило погуборили вчотирьох і розійшлися. – Любив зазирати студентам у очі. Тихесенько посміхався й тер свою лисину ганчіркою: з аудиторії виходив – мірошник. – У день початку війни, кружляли чутки, його, разом з приятелем, співаком Донцем, розстріляли. – Пригадав... учителя мого вчителя: проф. І. [В.] Шаровольського, германіста, скандинавіста. Пригадав братів Маслових, Сергія й – “глуху тетерю” – Василя. Пригадав М. Я. Калино-

вича, С. І. Родзевича. Й також тьмяного, зеленого від втоми й хвороб – проф. [М. К.] Грунського. Начисто сивий лев».

Це були яскраві особистості. Усі вони, кожний по-своєму, залишили слід у душі здібного студента, сприяли його фаховому розвитку й становленню. Володимир Фадейович Субоч, крім керівництва кафедрою латинської мови, викладав факультативно й давньогрецьку мову. Іван Васильович Шаровольський, маститий фахівець із германської та романської філології, в 1938–1941 роках очолював кафедру германського мовознавства. Він був ініціатором створення й організатором романо-германського відділення при філологічному факультеті університету. Літературознавець і книгознавець Сергій Іванович Маслов із 1939 року очолював відділ давніх української і російської літератур Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. Його брат, літературознавець і етнограф Василь Маслов із вересня 1937 року виконував обов'язки професора кафедри російської літератури в Київському педагогічному інституті (нині Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Відомий мовознавець, академік Михайло Якович Калинович вів в університеті курси вступу до мовознавства, порівняльної граматики, індоєвропейських мов тощо. Сергій Іванович Родзевич, автор багатьох досліджень про західноєвропейських письменників, обіймав посаду професора кафедри історії зарубіжних літератур. Мовознавець, професор Микола Кузьмович Грунський очолював кафедру російської мови в університеті й одночасно працював в Інституті мовознавства АН УРСР.

Лекції з фольклору читав професор кафедри історії української літератури університету Павло Миколайович Попов, який також був співробітником Інституту українського фольклору АН УРСР (нині Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України). «Пішов я йому здавати іспит, – читаємо в одному з листів Ізарського до П. Ротача, – і розказав, як я записував фольклор у селі Польове під Харковом, де вчителювала моя тітка, мамина сестра. І... на цьому мій іспит закінчився: Попов попросив мене зайти до нього в ін[ститу]т, щоб ми... “могли поговорити” і т. д. – а вневдовзі почалася війна. І я більше не бачив мого професора».

Учився Олекса Мальченко з великим бажанням, відразу почав займатися наукою й мав усі передумови для блискучої кар'єри. Але ці успіхи талановитого студента його перший літературний наставник П. Капельгородський уже не побачив. 19 березня 1938 року полтавський літератор за надуманими обвинуваченнями був заарештований у своєму помешканні співробітниками обласного УНКВС. Йому

інкримінували входження до складу керівної ради військово-повстанської націоналістичної організації, членами якої нібито були й репресовані 1935 року Г. Майфет, П. Ванченко, О. Ковінька та інші. Уже 5 квітня 1938 року Капельгородський рішенням Особливої трійки УНКВС по Полтавській області разом з іншими заарештованими був засуджений до страти. Як свідчать документи, цю злочинну постанову виконали в травні того ж року, але довідки про розстріл П. Капельгородського в справі немає. Полтавський дослідник В. Граб припускає, «що 56-річний письменник, який пережив страхіття царської і денікінських тюрем, не виніс жорстоких тортур сталінської катівні, і до травня не дожив». Через багато років О. Ізарський писав П. Ротачу про Ф. Кравченка (Орісію): «Чув також, що він (чи його примусили) погубив Капельгородського. Чи це відповідає дійсності – не можу знати. А Орісію переїхав з П[олтави] до Москви».

Родина Мальченків. Полтава. Серпень 1940 р. Фото

Перед самим початком німецько-радянської війни О. Мальченко вмістив у літературно-мистецькому місячнику «Радянська література», що видавався Спілкою письменників України, невеличку статтю про музей В. Г. Короленка в Полтаві. У суботу 21 червня 1941 року він зайшов до редакції журналу за авторським примірником. «Потім, – згадував у листі до П. Ротача, – у знайомих ми випили чаю і з моїм приятелем Льонею поїхали на Солом'янку й довго гуляли перед арт[илерійською] школою... Нарешті розійшлися. В гуртожиткові я тільки заснув, як вискочив з ліжка... Німці бомбардували довколишні аеродроми. Почалася війна...» Минуло майже 60 років, і наприкінці 2000-го О. Ізарський отримав від Катерини Кричевської-Росандіч подарунок: фотоальбом «Київ. 1941–1943» (упорядник Д. В. Малаков, Київ, 2000). «Щооо це за чудо! – у захваті писав він Петрові Ротачу. – Маса таких фотографій, про які я не міг мріяти, а які тексти, які документи страшні надруковано в книзі!!! Серед фотографій я знайшов

і «мої будинки», мої вулиці й провулки. Зокрема, знайшовся раптом дім, під котрим я ховався в день початку війни, як нас на Львівській вулиці застав алярм, а я віз свої чемодани з гуртожитка до моїх знайомих... Усі мої вулиці потрапили до цього чудесного альбому!»

22 червня 1941 року Олекса виїхав до рідної Полтави. Майже відразу після повернення він навістив Г. Л. Кривінську, похвалившись щойно надрукованою статтею. Але його чекало гірке розчарування. Ганна Леопольдівна знайшла в ній прикру помилку: В. Г. Короленко ніколи не сидів у Литовському замкові, як повідомляв автор публікації. Через десятиліття О. Ізарський зізнавався П. Ротачеві: «Де я вицарапав відомість про цей “замок” – не пам’ятаю...»

Тим часом війна стрімко наближалася до Полтави. Уже на початку серпня 1941 року німецькі війська вступили на територію Полтавщини. Невдовзі ворожа авіація почала бомбити місто. Найбільший наліт відбувся 30 серпня, коли його основною ціллю став Київський залізничний вокзал. Тоді загинуло 24 і було поранено 34 мирних жителі. У вересні вся територія області опинилася в зоні воєнних дій. 12 вересня була захоплена Лохвиця, наступного дня – Хорол і Лубни, 16-го – Нові Санжари... Тисячі бійців і командирів Південно-Західного фронту загинули в боях, а сотні тисяч (за німецькими даними – 650 тисяч) потрапили до полону. Фронт перестав існувати.

Уранці 18 вересня німецькі частини вступили в Полтаву. Напередодні радянські війська відійшли на правий берег Ворскли, тому опору окупанти не зустріли. Вони рухалися з боку Мачух по вулиці Фрунзе (нині Європейська). Німців ніхто не зустрічав. У цей час у центрі міста жителі грабували покинуті магазини, склади, кондитерську фабрику, усе, звідки можна було винести щось їстівне. Але вже наступного дня окупаційна влада оприлюднила наказ: за грабежі й мародерство – розстріл на місці.

Життя Олекси в Полтаві часу німецької окупації (як і подальший його шлях) можна певною мірою простежити за його книжками «Полтава», «Саксонська зима» тощо, головний герой яких Віктор Лисенко має яскраво виражені риси самого автора. У центрі духовного життя Віктора (і, безумовно, Олекси Мальченка) завжди була Україна: «Мрію про оновлення України... Заздрю кожному, хто... вірує в перемогу добра, кому відкривається прийдешня свобода, відродження України». Пізніше, у лютому 1989 року, у листі до І. Качуровського він зізнавався: «Мені завжди страшно було за нашу долю, як я був ще дома, учнем і студентом. Але тоді ще була надія, що тиск [Росії] на нас з часом зменшиться. А тиск переріс всі фантазії й розрісся на десятиріччя...»

У Полтаві Олекса вдосконалював знання європейських мов, розпочав роботу над повістю «Ранок мого життя». Він, як і його герой, кохався в рідній мові, вона була для нього символом свободи й незалежності людини. Творче кредо майбутнього письменника декларує Віктор Лисенко, ставлячи перед собою мету «за будь-яку ціну» оновити стиль української прози: «Його писання мусить бути цілком доступним читачу, цілком особистим при тому. Живим!»

У своїй квартирі по Гоголівській вулиці родина Мальченків прожила недовго: під Новий 1942 рік німці вигнали їх на вулицю. Вони знайшли притулок

Будинок по 2-му Козачому провулку в Полтаві, у якому жила Ляля Фролова. 6 жовтня 2000 р. Фото П. Ротача

у батькових знайомих у Другому Козачому провулку (згодом – вулиця Клари Цеткін, нині – Оксани Мешко). Пізніше О. Ізарський згадував: «...як іти з Короленківської, то це був останній дім над узвозом, жовтий і гарний. А Ляля [Фролова] жила крапельку ниже. Її мешкання було останнє в будинкові, що стояв боком до вулиці. А перед домом був довжелезний квітник. – До Лялі я часто ходив через яблуневий садок, що був між Козачим провулком і Стрітенською вулицею». 5 жовтня 2000 року ці місця відвідали Петро й Алла Ротачі. «Був гарний, теплий і світлий осінній день бабиного літа, – писав О. Ізарському П. Ротач. – Понад п’ять годин провели ми в місцях, де жили Віктор Лисенко і Ляля Сорокіна (герої роману «Полтава». – О. Р.). Олену Дм[итрівну] Фро-

лову майже всі, до кого ми звертались, пам'ятають. Галина Андр[іївна], 1922 р[оку] народж[ення], повела нас до будинку Сальмановича, в якому жила Ляля і її тітки. Веранда знаходиться з боку провулка, перед нею занедбаний квітник і кущі...»

Цегляний «грибок над урвищем» – будинок, у якому в 1941–1943 рр. жила сім'я Мальченків. Фото

Будинок, у якому оселилися Мальченки (він мав № 38), був дуже давнім. Старожили розповідали П. Ротачу, що «до революції там була ковбасня, потім належав він Блеху, тоді зятю Блеха чеху Шедіві і Свінтицьким». На початку ХХІ сторіччя там унизу, у напівпідвальному приміщенні, мешкав онук останніх господарів. У цьому будинку, «грибку над урвищем», як його називав Ізарський, Мальченкам виділили дві кімнати. П. Ротач записав спогади 93-літньої Марії Онисіївни Карпової. За її твердженням, сім'я Мальченків жила в першій праворуч із коридору квартири (№ 5). Але у 2000 році квартира складалася із трьох кімнат, і чи справді там колись жили Мальченки, залишається не до кінця з'ясованим.

Дві кімнати поруч із Мальченками займав поет Борис Волошанівський, який жив із дружиною Євгенією, актрисою Полтавського театру, і п'ятирічною донькою. Волошанівський багато друкувався в «Голосі Полтавщини». Як згадував О. Ізарський, він

«денно й нічно заходив до нас прямо в піжамі й співав нам Вертинського, пам'ятаю, як він співав “Ваши руки пахнуть ладаном...”! А його дружина влітала до нас зі своїми дерунами на тарілці. Жили ми дуже добре, так дружно. Інколи до них найжджав його батько, солідний і симпатичний...»

Серед полтавських знайомих Олекси Мальченка був і Микола Панасович Коркішко. 1943 року він редагував «Голос Полтавщини», на сторінках якого вміщував свої перші оповідання з історичної минувшини під псевдонімом «Лазорський». Вийшовши з Полтави в еміграцію, обидва письменники деякий час мешкали в Кам'янці-Подільському (там М. Лазорський редагував журнал «Подільнин»). «Обом нам любе було це місто. А як роз'їхалися, то я відшукав його через Мюнхен аж в Австралії», – писав О. Ізарський в листі до П. Ротача. У березні 1962 року Ізарський передав листа Лазорському через Дмитра Нитченка, а вже 18 квітня того ж року занотував у щоденнику: «Виринув з небуття давній знайомий М. Лазорський – в Австралії. Автор роману про Кирила Розумовського!» Відтоді їхнє дружнє спілкування поновилося і тривало до самої смерті Лазорського (письменник помер у своєму «Полтавському затишку» в Мельбурні 13 березня 1970 року), після чого Ізарський ще десять років листувався з його дружиною Лідією Петрівною (вона відійшла у засвіти 13 жовтня 1980 року).

У вересні 1943-го, коли фронт знову наблизився до Полтави і стало зрозуміло, що місто повернеться під більшовицьку владу, родина Мальченків вирушила на Захід. Почався новий етап їхнього життя...

Через 40 років, 30 серпня 1973-го, у день свого 55-річчя, Олекса Ізарський записав у щоденнику: «Я думаю про своє життя, бачу себе хлопчиком, юнаком і студентом. Тоді не виринала здогадка, що за казкова доля чекає на мене. Що я залишу Україну й поселюся в Америці. Чи можна було тоді мріяти, що я, хоч у карикатурній формі, здійснию свій намір – писатиму книги!»

